

Voorink Lezing in de synagoge van Winterswijk,
4 april 2019

Vrienden van de synagoge van Winterswijk, vrienden van de Voorink-
lezing, beste Winterswijkers,

Op 17 juni 1945, vijf weken na de bevrijding van Nederland, vond in het
huis van Aron en Stientje van Gelder hier in Winterswijk een bijzondere
bijeenkomst plaats. Het was de eerste naoorlogse samenkomst van de
Winterswijkse joden die het dankzij de onderduik hadden overleefd.
Het waren maar zo weinig mensen – en er was zo veel om over te
rouwen.

Al die familieleden en vrienden die verdwenen waren. De burens, de
winkeliers, de leden van het kerkgenootschap.

En met hen het hele leven van voor de oorlog: de joodse
jongerenvereniging, de toneelvereniging Ons Genoegen. De
verenigingen Hougei Das en Gogmas Nosjiem. Het 'slagerselftal' en de
badmintonclub. Het rijke joodse leven – het was er allemaal niet meer.
En toch bracht dat groepje mensen het op te denken: wij zijn er nog. Wij
gaan verder.

Er kwam een collecte voor de restauratie van de sjoel. Acht kisten met
wetsrollen, zilver, lampen en boeken waren de oorlog doorgekomen in

een oude loods. Wat verder nodig was voor de inrichting kwam uit andere dorpen en steden. De begraafplaats werd opgeruimd en schoongemaakt, de mikwe weer in gebruik genomen.

Nee, aan die mensen daar in het huis van Aron en Stientje van Gelder in 1945 hoefde je echt niet uit te leggen wat het belang is van vrede en vrijheid, van democratie, van de rechtstaat. Zij wisten maar al te goed wat het betekent om rechteloos te zijn. Om je stem niet te kunnen laten horen. Om nergens terecht te kunnen als je onrecht wordt aangedaan.

Als voorzitter van het Nationaal Comité 4&5 mei houd ik al jaren spreekbeurten over dit thema. Over de diepe waarden van vrijheid, rechtstaat en democratie - in relatie tot de onvrijheid, willekeur en de dictatuur tijdens de bezetting.

En soms denk ik dat het elk jaar méér nodig is.

Hoe verder de bezetting achter ons ligt, hoe meer het besef van die diepe waarden lijkt weg te zakken. Hoe minder mensen zich lijken te realiseren, dat democratie helemaal niet vanzelf spreekt. Dat we haar moeten koesteren, onderhouden. Dat de lessen van het verleden ons leren, dat de aantasting van die cruciale waarden vaak bijna ongemerkt begint. Dat ook de familie en vrienden van Aron en Stientje vast heel lang hebben gedacht: het zal wel meevallen.

In haar boek *fascisme, een waarschuwing* beschrijft Madeleine Albright aan de hand van vele voorbeelden hoe dictaturen in de geschiedenis tot stand gekomen zijn. Sluipend. Een politicus met demagogische talenten wint de verkiezingen. Dan begint hij een campagne tegen zijn

tegenstanders, die stap voor stap monddood worden gemaakt. Hij ondergraaft de positie van de rechterlijke macht, de onafhankelijke staatsadviseurs, de wetenschap. Hij noemt de vrije pers 'vijanden van het volk' die 'nepnieuws' verspreiden. Dan rekt hij de grenzen van zijn bevoegdheden op. Hij rekt de grenzen van zijn zittingstermijn op. Mussolini, zo beschrijft Albright, had daar een mooie vergelijking voor. Je moet de kip veer voor veer plukken, dan hoort niemand het gepiep.

Dat bedoel ik met: het gaat zo ongemerkt, zo sluipend.

En dus hebben we een belangrijke opdracht. We moeten onze democratie hoog houden, haar koesteren en onderhouden. En goed luisteren naar ieder zacht gepiep.

En ook al staat Nederland in de hoogste regionen van de Democratie-index: die opdracht geldt ook voor ons land.

Die opdracht geldt om te beginnen de politici.

Ik zie de veranderingen in de Tweede Kamer. Het lijkt tegenwoordig alsof er moed voor nodig is om op te komen voor de democratie. Om als Kamerlid te zeggen: ik ben trots op mijn werk, want volksvertegenwoordiger zijn is het mooiste wat je kunt doen in het leven. Om te zeggen: ik sluit compromissen, zeker. Maar ook al haal ik daarmee op korte termijn niet het hoogste binnen wat ikzelf, mijn partij, mijn achterban zou willen – ik heb wel iets bereikt dat minstens zo mooi is. Namelijk een weloverwogen, aan alle kanten bekeken idee dat kan rekenen op een groot draagvlak. Om dat te zeggen, dat vergt moed. Het vergt moed om niet toe te geven aan de cynici, de mopperaars, de

roepstoeters die vinden dat het allemaal veel sneller en minder ingewikkeld kan.

Ik ben echt de eerste om toe te geven dat democratie op het eerste gezicht niet de makkelijkste, meest efficiënte manier is om een land te besturen. Democratische besluitvorming duurt lang. Er wordt heel veel gepraat. Er worden altijd compromissen gesloten. Oud-president Obama noemde het ooit 'noisy and messy and complicated' - en dan had hij het nog over de VS, met maar twee partijen.

In Nederland is het nog een stuk lawaaiiger en slordiger en gecompliceerder. Het is net of we bij elke verkiezing weer meer uit elkaar vallen. Nog meer partijen, nog meer tegenstellingen. (we zien het ook in Winterswijk: zeven partijen voor 21 raadszetels). Het wordt steeds moeilijker om een meerderheid te vormen. De formatie als uiterst complex spel van geven en nemen, onderhandelen in beslotenheid maar open zijn over de uitkomsten. Compromissen sluiten – en die uitleggen.

Maar het heeft ons wel ver gebracht. En ik zou het niet willen ruilen voor een ander systeem.

Volkskrantcolumnist Frank Kalshoven omschreef het een paar weken geleden zo: 'Nederland kent een consensusdemocratie. Met als kenmerk: niemand krijgt zijn zin, maar door de bank genomen kan iedereen leven met het resultaat.' En ook Kalshoven zegt: ondanks alles is er niks beters. Maar zo'n consensusdemocratie stelt wel hoge eisen aan de deelnemers. Interesse in de ander: in diens standpunten, belangen, argumentatie, visie en waarden. Een gezond respect voor feiten en objectivering, zodat argumentatie kan worden gewogen. De

bereidheid om water bij de eigen wijn te doen omwille van een gezamenlijk resultaat. Meedoen, en niet aan de kant blijven staan.

En dan is het niet goed als er partijen zijn die daar geen zin in hebben.

Ja, Nederland staat nog steeds trots in de hoogste regionen van de democratie-index. Maar in de wereld om ons heen gebeuren onaangename dingen. Poetin in Rusland, Trump in de VS, Orbán in Hongarije, Erdogan in Turkije, Bolsonaro in Brazilië...

En juist daarom moeten we ons met volle overtuiging inzetten voor het behoud van onze democratie. Door als Kamerlid of bewindspersoon precies en eerlijk uit te leggen wat je doet. Door compromissen niet te omschrijven als 'slap' of 'bleek', maar als een mooie, bijzondere vorm van consensus. Door de democratie te koesteren en te laten zien dat we trots op haar zijn.

....

Maar ook door bereidheid te tonen om haar waar mogelijk te vernieuwen.

Zoals ik vaak voordrachten houd over het belang van vrede en vrijheid, zo spreek ik ook veel over de staat van onze democratie. Ooit meldde ik mij uit diepe overtuiging voor het voorzitterschap van de Tweede Kamer, omdat ik vond dat dat de plek was waar ik de democratie het best kon verdedigen. Dat zag ik als mijn belangrijkste taak.

Mijn leidraad daarbij was artikel 50 van de grondwet: de Kamer vertegenwoordigt het gehele volk. Dat vond ik toen een cruciaal artikel – en dat vind ik nog steeds.

Maar als we die opdracht goed willen vervullen, moet er wel iets veranderen in ons bestel. Ook dat vond ik toen al – en nu alleen nog maar meer.

Uit onderzoek van het SCP van enkele jaren geleden blijkt dat meer dan de helft van de Nederlanders vindt, dat burgers te weinig invloed hebben op de manier waarop beleid tot stand komt. Vrije verkiezingen, vrijheid van vereniging en vergadering, vrijheid van meningsuiting: in dat opzicht vindt 84% van de bevolking dat Nederland voldoende democratisch is. Geen slechte score. Maar de keerzijde is: over onze democratie als manier om een land te besturen, om de stem van de burgers te laten tellen – daarover zijn de mensen veel minder tevreden. Veel mensen hebben het gevoel dat de elite bepaalt wat er gebeurt en dat zij zelf er niets over te zeggen hebben. Ze voelen zich gefrustreerd.

Bij een groeiende groep burgers is die frustratie zelfs zo groot geworden dat zij het vertrouwen in de politiek totaal hebben verloren. Burgers die het stemhokje gebruiken als uitlaatklep voor hun frustratie – of die helemaal niet meer gaan stemmen. Ze gebruiken hun vrijheid van meningsuiting om te schelden, zelfs over de randen van het betamelijke. En daarna luisteren ze niet meer of er ook nog iemand is die iets terugzegt.

En dus moeten we iets doen.

Wat kunnen we doen om burgers veel meer bij ons bestel te betrekken? En dan niet alleen diegenen die de weg toch wel weten te vinden, die lid zijn van een partij. Nee, juist ook diegenen die zich niet vertegenwoordigd voelen. Die denken: 'die elite in Den Haag, die is er niet voor mij'. De Kamer vertegenwoordigt toch het *gehele* volk!

Sinds de jaren dat ik voorzitter was van de Tweede Kamer is er op dat gebied gelukkig wel wat gebeurd. Er worden de laatste tijd vooral op lokaal niveau interessante initiatieven in genomen. We praten over vormen van referenda. Gemeenten experimenteren met burgerfora. In wijken en buurten krijgen de bewoners meer zeggenschap door de instelling van wijkbudgetten. Vaak is het kleinschalig, maar het is een begin.

Nationaal verandert er echter nog niet zoveel. Er zijn in Europa landen waar men meer moed toont als het er om gaat de burgers actiever bij het bestuur te betrekken. In IJsland hebben de burgers na de financiële crisis van 2008 met hulp van social media zelf een nieuwe Grondwet geschreven. In Ierland kiest de Citizen's Assembly, een verzameling van 99 willekeurig gekozen burgers, een onderwerp waarover ze een uitspraak willen. En zo is er in Ierland een referendum gekomen over een thema dat de politici nooit hadden aangedurfd: abortus.

Maar het interessantste initiatief van de laatste jaren komt uit België. En wel van de Vlaamse schrijver David van Reybrouck. Hij pleit al jaren voor vormen van loting om burgers meer te betrekken bij het bestuur. En hij kan goed uitleggen waarom. Gelote burgers vormen een dwarsdoorsnee van de bevolking – eindelijk ook ándere mensen die meepraten dan alleen de 'usual suspects', de mensen die zich toch wel roeren in het

debat. Gelote burgers brengen hun eigen dagelijkse ervaringen in – en zien dat ze daarin serieus worden genomen. En bestuurders zien, dat burgers best bereid zijn constructief mee te denken.

In het Duitssprekend deel van België hebben ze, op initiatief van Van Reijbrouck, de senaat vervangen door zo'n permanente Burgerdialoog. De burgers van *Ostbelgien* zoals het landsdeel heet krijgen de bevoegdheid om zelf thema's op de politieke agenda te zetten en eigen oplossingen voor te stellen. En daarna mogen ze controleren of het parlement en de regering zich daar wel aan houden. Politici kunnen op hun beurt lastige dossiers voorleggen aan onafhankelijke burgerpanels, om zo de beste oplossing te vinden met het grootste draagvlak.

Het initiatief van Van Reybrouck raakt aan de kern van wat voor mij wezenlijk is.

Meedoen. Niet aan de kant blijven staan.

Wie geloot wordt is verplicht om mee te doen. Schelden vanaf de zijlijn zonder mee te doen als het je gevraagd wordt, dat is er niet meer bij. Het moet normaal worden dat er een periode in je leven is dat je je inzet voor het bestuur van je wijk, stad of land. Dat draagt er toe bij dat mensen niet meer denken: ze doen maar in Den Haag, die elite daar. En dat mensen ervaren dat besturen niet gemakkelijk is, dat je compromissen moet sluiten, dat er grenzen zijn. Ik zou er erg vóór zijn.

Maar er zit nog een tweede kant aan dit verhaal. Een aantal jaren geleden heeft Van Reybrouck al eens geëxperimenteerd met dit model en wat hem toen het meest opviel was dit: eindelijk spraken de mensen

in die groep eens met mensen die ze anders niet tegenkwamen. De dokter met de loodgieter. De onderwijzer met de cassière. De van oorsprong Turkse ondernemer met de autochtone timmerman. Binnen zo'n groep burgers moet je wel het gesprek aangaan met mensen die je niet dagelijks spreekt. Die anders over de dingen denken dan jij. En ook dat is winst.

Daarover gaat het tweede deel van mijn betoog.

In de Volkskrant van enkele weken geleden stond een interview met de jonge Hongaarse regisseur László Neme. Zijn nieuwste film, *Sunset*, beschrijft het leven van een jonge joodse vrouw in Boedapest rond 1914. En in dat interview zegt de regisseur over die tijd: "In het hart van Europa kwamen toen allerlei nationaliteiten, culturen, talen en religies samen. Dat gaf een zekere chaos, maar ook allerlei nieuwe verbanden, die een enorme invloed hebben gehad op de verdere twintigste eeuw. Slechts een paar decennia later is die mix van culturen uiteengevallen in gesloten maatschappijen die compleet langs elkaar heen leven. Volgens mij hebben we daar iets heel belangrijks verloren."

Ik vind het een rake omschrijving van wat er de afgelopen decennia veranderd is.

Is ook onze maatschappij niet bezig uiteen te vallen in een reeks gesloten maatschappijen die compleet langs elkaar heen leven? Is Nederland nog een gemeenschap, of zijn we, zoals de koning het in zijn kersttoespraak wel eens heeft genoemd, eerder '17 miljoen selfies'? Die opdeling van ons land in hokjes waarin iedereen is opgesloten in het eigen gelijk – ook dat bedreigt onze democratie. Want zo staan we niet

meer open voor wat de ander belangrijk vindt, wat hem drijft. En dan kom je in een democratie niet zo ver meer.

Het is zo makkelijk om altijd in je eigen kring te blijven. Je kent de codes, je weet wat je aan elkaar hebt, je leest dezelfde boeken en kijkt dezelfde films. Maar de uitdaging is om nieuwsgierig te zijn naar de ander.

En dan gaat het niet alleen om het contact met mensen uit andere culturen, zoals László Neme het omschrijft. Het gaat om iedereen die anders is dan jij.

Zoals om mensen die een andere krant lezen dan jij – of helemaal geen krant. Die naar heel andere tv-programma's kijken. Die op een partij stemmen die jou absoluut niet zint en die onredelijk schelden op Twitter. Je hoeft niet goed te praten wat zij doen; je mag er best kritiek op hebben. Maar je moet hen wel zien staan.

We leven te veel in onze eigen bubble van mensen die net zo zijn als wijzelf. Ik denk dat we veel meer met met elkaar in gesprek moeten gaan. Dat niet overlaten aan onze politici, maar *zelf* doen.

Natuurlijk - een echt gesprek, een echte dialoog is nog niet zo makkelijk. Het betekent ook dat we laten zien dat we werkelijk in de ander geïnteresseerd zijn. Dat we luisteren en een poging doen de ander te begrijpen. En natuurlijk: dat de ander ook open staat voor *mijn* opvattingen en zorgen. Als ik het gesprek aanga met mijn naaste, dan verwacht ik ook wel iets terug. Bereidheid van de andere kant. Ik ben nieuwsgierig naar wat u drijft en ik wil naar u luisteren. Maar dan verwacht ik ook wel dat u ook interesse heeft voor mij. Ik kan alleen maar tolerant en respectvol zijn als de ander dat ook is ten opzichte van

mij, mijn opvattingen. Een dialoog betekent ook niet dat je er van af moet zien om met vuur je eigen opvatting te verdedigen, of bereid moet zijn die voor de lieve vrede overboord te zetten.

Zo probeert het Nationaal Comité 4 en 5 mei de dialoog te stimuleren tussen heel verschillende groepen mensen over vraagstukken van oorlog en vrede, over het belang van onze democratie en de rechtstaat, over vrijheid. We doen dat bijvoorbeeld met het organiseren van vrijheidsmaaltijden op 5 mei. We zien ze steeds meer in het land en dat vind ik mooi. De kern van de Vrijheidsmaaltijd is een bijzondere ontmoeting aan de eettafel, waarbij de gasten over thema's als vrijheid en onvrijheid spreken.

Ook dat zie ik als een bijdrage aan de democratie. Want een stevige, goed functionerende democratie heeft niet alleen goede politici nodig, maar ook goede burgers. Mensen die bereid zijn zich om de ander te bekommeren. Naar een ander te luisteren – en hem serieus te nemen. Alleen samen kunnen we onze democratie onderhouden, koesteren en hoog houden.

Beste mensen,

Net noemde ik de uitspraak van de Hongaarse regisseur László Neme. De wereld waar hij over sprak, de wereld van de hoofdpersoon in de film *Sunset* – die wereld komt niet meer terug. Er is te veel gebeurd – ik hoef het u niet te zeggen. De verbanden uit die tijd zijn verbroken.

Maar we kunnen wel met elkaar op zoek naar nieuwe verbanden.

In de politiek kunnen we meer dan nu op zoek gaan naar manieren om burgers actiever te betrekken bij het bestuur van hun land, hun gemeente, hun buurt. Zodat de grote groep mensen die zich gefrustreerd voelt en in steek gelaten kleiner wordt.

In onze eigen omgeving kunnen we meer dan nu open staan voor de ander, in plaats van te leven in gesloten maatschappijen die langs elkaar heen leven.

We kunnen het gesprek met elkaar aangaan. Gewoon, op straat. Of bij een vrijheidsmaaltijd.

Tenslotte moeten we het toch met elkaar zien te rooien, in dit land. En dan kun je dat maar beter in harmonie doen.

Aan het slot van mijn betoog wil ik nog even teruggaan naar hoe ik begon. Met die joodse gemeenschap in Winterswijk van voor de oorlog.

In het boek 'Het oude volk' wordt kehillabestuurder Mozes Meijer Poppes geciteerd die beschreef hoe zijn gemeenschap er in de jaren dertig uitzag. Handelaars in vee en in manufacturen, slaggers en ambachtslieden. Beroepen die de mensen dwongen uit te zwermen over de buurt en daar bij de boeren, bij vele kopjes koffie, hun boterham te verdienen. En 'de jöde' werd daar aanvaard en gerespecteerd. Hij was de andere, maar wel een wezenlijk element in de dorpse omgeving. Als er een joodse feestdag was, een jomtof-dag, dan moest de wekelijkse markt daarvoor wijken. Er waren joodse verenigingen, sportclubs, de eigen kerk. Een bloeiend joods leven. Maar met een intens sociaal contact met de omgeving.

Om deze bloeiende gemeenschap te herdenken - en al die andere in het land - wil het Nationaal Comité de Holocaustherdenking van 27 januari 2020 een bijzonder accent geven. Het is dan 75 jaar geleden dat Auschwitz werd bevrijd. In alle deelnemende gemeenten willen we een tijdelijk kunstwerk plaatsen. Zodat iedereen zich ervan bewust wordt op hoeveel plaatsen in heel Nederland Joden, Roma en Sinti woonden. En dat zij die tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn gedeporteerd en vermoord, ieders plaatsgenoten of burens waren. Ik hoop dan ook zeer dat ook de gemeente Winterswijk aan dit project mee doet.

Maar ik hoop ook nog iets anders.

Namelijk dat we, als we over de joodse gemeenschap in Nederland spreken, het niet alleen over de Holocaust hebben.

De laatste jaren zie ik namelijk hoe het rijke joodse leven op verschillende plaatsen in het land terugkomt.

In de 5 mei lezing die Rosanne Hertsberger over een maand zal uitspreken – het boekje ligt vanaf zaterdag al in de boekwinkel – kiest zij ervoor die kant van het leven te belichten. De blijdschap over wat goed gaat. De tevredenheid over het leven.

Zeker, haar grootmoeder overleefde de kampen. Maar ze trouwde, kreeg kinderen en die kinderen kregen kleinkinderen. Zoals Rosanne. En kijk, zegt Rosanne: we zijn er nog, en we leven er op los. We studeren en werken en zetten zelf een nieuwe generatie op de wereld. We kijken naar onze familie en concluderen dat het goed gaat met ons.

Rosanne sluit niet de ogen voor antisemitisme, voor het vuil dat metershoog ligt opgetast in de diepe krochten van sociale media. Maar in de kern, zegt ze, gaat het goed met de Nederlandse joden. Omdat we hier in veiligheid en vrede en vrijheid goede levens kunnen leiden. Omdat het goed gaat met de Joodse gemeentes – zoals die van Rosanne zelf in Den Haag waar de synagoge met feestdagen vol zit en het er vrolijk is. Men heft het glas en roept lechajim. Op het leven. Wij leven nog. Wij zijn er nog - en niet alleen dat, het gaat goed met ons.

Rosanne kiest in haar lezing voor optimisme. En ze zegt zelf: die keuze maak ik tegen de stroom in.

Ook ik wil dat altijd blijven doen. Optimistisch blijven. Kijken naar wat goed gaat. Met ons, in dat zo breed samengestelde landje. Met onze rechtstaat. Met onze democratie. Ik zie de problemen, maar de oplossingen zijn in wezen niet zo moeilijk. Als we maar willen.